

КӨРКӨМ ТЕКСТТИН СЕМАНТИКАЛЫК ТҮЗҮЛҮШҮНҮН ТАТААЛДЫГЫ ЖАНА АНЫ ЛИНГВОПОЭТИКАЛЫК ТАЛДОО

Макалa көркөм тексттин семантикасын лингвопоэтикалык планда талдоонун өзгөчөлүктөрүн жана баскычтарын ачып берүүгө арналган.

Көркөм тексттин семантикасынын татаалдыгы, тексттеги тилдик ар бир кубулуш, тыбыштан сүйлөмгө чейинки ар бир бирдик, ал гана эмес, тыныш белгилери да семантикалык катмарланууга, жылышка дуушар болору, семантикалык жылыш деген эмне, ал кандайча пайда болуп, кандайча ишке ашары, катмарлануу, өзгөрүүлөрдүн татаалдыгы жана алар көркөм кептин (тексттин) спецификасын түзөрү боюнча кыргыз филологиясында биринчилерден болуп проф. Б.Ш. Усубалиев кеп козгогону белгилүү [1, 132-188]. Мында окумуштуу көркөм кептин спецификасы, көркөм чыгарма жана тил, тил эстетикасы проблемаларынын чегинде иликтөөлөрдү жүргүзүп, кыргыз поэзиясынын классиги А. Осмоновдун «Жибек кийген эрке кызы» менен акын С. Эралиевдин «Жүз жылдар мындан кийин да» аттуу ырынын текстин лингвостилистикалык өңүттө талдоо менен, алардын жалпы эле көркөм-эстетикалык кунарын, семантикасын, идеялык концептин ачып берүү аракетин жасаган. С.Эралиевдин ыры илимий анализдин мазмундан формага, ал эми А.Осмоновдун ыры формадан идеяга ыкмалары аркылуу иликке алынган. Маселен, «Жүз жылдар мындан кийин да» ырында адам өмүрүнүн кыскалыгы тууралуу ачык байкалып турган идея менен катар, «көзгө көрүнбөгөн, оңойлук менен туюлбаган дагы бир катмар»: адам өмүрүнүн кайталанбастыгы, өтө кымбаттыгы тууралуу идея жана аны кадырлап-барктай билүүгө акындын купуя чакырыгы жатканын белгилеп, тексттин семантикасындагы ушул катмарды ачып берүүдө анын лексикалык курамы, графикалык түзүлүшү, грамматикалык түзүлүшү, ыргак-маанайы кандай роль ойногонун майдалап чечмелеп берген. Ар тараптуу талдоонун натыйжасында, окумуштуу өзү белгилегендей, «калкып турган каймагы жок, көк сүт сыяктуу мелтиреп турган, жалтырак сөздөрдөн кол жууган бул ырда» антропоцентристтик идеялар түбөлүктүү философиялык жана нравалык мыйзам ченемдердин, категориялардын призмасы аркылуу чагылдырылганы, терең философиялык идея берилгени айкын болгон. Ал эми А. Осмоновдун «Жибек кийген эрке кызын» да лингвостилистикалык иликке алуунун жыйынтыгында, окумуштуу кызыктуу бүтүмдөргө келген. Ырдын текстиндеги *жамгыр, ата, кыз* сыяктуу негизги экспресемалардын семантикалык катмарланууларын, жылыштарын, өз ара маанилик карым-катыштарын улам бирден жиликтеп талдап олтуруп, проф. Б.Усубалиев ар бирибизге мектеп программасынан эле жакшы тааныш болгон бул ырдын идеялык матрицасын кыздын эркелиги, атанын эмгекчилдиги жөнүндөгү ойго эмес, адам аттуунун адамдык трагедиясына, адамдагы периштеликке (тазалык, аруулук маанисинде) жана байкуштукка алып барып такаган. Албетте, мындай бүтүмдө илимий объективдүүлүк менен катар, белгилүү өлчөмдө субъективдүүлүк да орун алат, аны окумуштуу өзү да жокко чыгарбайт. Себеби бул ырынын концептуалдык өзөгүн кандай ой түзөрүн акын эч жерде белгилеп кеткен эмес, белгилеп кеткен күндө да бул ырга ар бир окурман, ар бир изилдөөчү өзүнүн интеллектуалдык деңгээлинин, дүйнөтаанымынын, жалпы кругозорунун, илимий-чыгармачылык даярдыгынын, а түгүл, жеке инсандык сапаттарынын жана өзү жашаган мезгилдин социалдык - нравалык, идеологиялык, эстетикалык критерийлеринин көз карашынан кароо менен, түрдүүчө интерпретациялай берери – турган иш. Бирок кеп анда эмес, кеп проф. Б.Ш. Усубалиев көркөм чыгарманын (көркөм тексттин) түзүлүшүнүн татаалдыгын, маани-маңызынын татаалдыгын, кош пландуулугун салт болуп калган адабият таануучулук өңүттө эмес, лингвистикалык өңүттө системалуу талдоо аркылуу көрсөтүп, илимий негизде далилдеп

бергенинде, жалпы сөз иретинде айтылып келе жаткан көз караш-пикирлерди конкреттештирип, майда-баратынан бери жиликтеп бергенинде.

Биз бул макалабызда көркөм тексттин семантикалык түзүлүшүнүн татаалдыгын лингвопоэтикалык талдоонун негизинде көрсөтүп берүү аракетин жасамакчыбыз. Ал үчүн акын Шайлообек Дүйшеевдин «Кыш жолдо» аттуу ырынын текстин тандап алдык:

Калды жер кардын алдында
сай шашат боорун топчулап.
Булуттай элет айлында
бут тийген жолдор кошкурат.//
Узадым, салган чайкап таң
кыргыздын кышы. Түтүн, мен.
Алыстап барат жалпак там,
айнектер көзү бүтүйгөн.//
Күрткүлөр күмүш жалы бар
күлүктөй көккө түйүлөт.
Зым кармап алган мамылар
зымырык куштай жүгүрөт.//
Асмандын тартып маанайын
адырды артат тийген Күн.
Сылагың келет саамайын
Аппак гүл ачкан чийлердин.//
«Шап» кулайт сайдын ташына
сагызган. «Шар» деп шамал, кар...
Ак бантик байлап чачына
Аязды күткөн бадалдар.//
Тоолор ак кат-кат, кат болуп,
тон кийген токой акактай.
Талаа да, тал да ак болуп
тагдыр да, жол да ап-актай.//
Азаптан сактайт ак гана
ак гана таза баарынан.
Баары ак, а Ай капкара
өттүм мен мүрзө жанынан...

Талдоого алалы деген бул текстти бир сыйра окуп чыккан соң, тексттин көркөмдүгү тууралуу стереотип болуп калган көз караш боюнча, аны көркөмдүк кунары жогору деп баалоого болот. Проф. Б. Усубалиевдин образдуу мүнөздөөсүнө ылайыктасак, бул текст «көк сүт сыяктуу мелтиреп тунуп турбайт, салыштыруу, метафора сыяктуу троптун түрлөрү, стилдик каражаттар, эмотивдик-экспрессивдик каражаттар жетиштүү колдонулуп, каймак сыяктуу үстүнө калкып чыгып турат». Алардын жардамы менен акын кыш пейзажын өтө элестүү, таасирдүү, көзүң менен көрүп тургандай реалисттик мүнөздө сүрөттөп берип койгон. Бирок бул тексттин күчү жалаң гана көркөм каражаттарында, элестүүлүгүндө, образдуулугунда, предметтүүлүгүндө эмес. Албетте, лингвопоэтикалык талдоого алынып жаткан соң, тексттеги дапдаана, бакырайып турган көркөм каражаттарды таптакыр көңүлгө албай коюуга болбойт. Алардын арасында салттуу ыкма болгон салыштыруулар да, орундуу табылган поэтикалык эпитеттер да, таасирдүү метафоралар да ж.б. бар. Көркөм каражаттарды, троптор менен фигураларды, эмотивдик каражаттарды талдоо аркылуу, алардын канчалык образдуу, элестүү, таасирдүү экенин, индивидуалдуу-контексттик мүнөзүн көрсөтүү менен эле бул тексттин көркөм текст экенин далилдеп берүүгө болмок. Бирок мындай пландагы талдоо сыпаттоо түрүндө гана болуп, тексттин көркөмдүк өзгөчөлүгүн формалык мүнөздө ачып бергени менен, анын спецификасын, чыныгы кудуретин, татаалдыгын, коннотативдүүлүгүн, тереңдеги маанисин, идеялык концептин көрсөтүп берүүгө жетишсиз. Мунун себеби – көркөм

тексттин чыныгы кудурети семантикасында, семантикасынын татаалдыгында. Текст менен таанышып чыгып, автор жалаң гана кыш көрүнүшүн сүрөттөө менен чектелбегенин, андан башка да ачык айтылбаган, жазылбаган көмүскө, купуя, өтө маанилүү ой бар экенин баамдайбыз. Ал кандай ой жана аны кантип ачып берүүгө болот?

Көркөм тексттин спецификасы, татаалдыгы, ириде, анын семантикасынын татаалдыгы, кош пландуулугу менен шартталат. Татаалдык, коннотация – көркөм тексттин фундаменталдуу белгиси. Коннотативдик система көркөм тексттин уюшулушундагы өзөк система болуп саналат. Ал эми бул системанын негизинде поэтикалык тилдин спецификасы, тактап айтканда, анын бардык бирдиктеринин семантикалык жана функционалдык жактан кош (көп) пландуулугу турат. Поэтикалык тилдин бирдиктери материалдык жактан улуттук тил системасынын элементтерине дал келгени менен, өзүнүн ички поэтикалык формасы, мааниси жана мазмуну жагынан алардан айырмаланып турат, же поэтикалык тилде жана ага негизделген көркөм тексттерде сөздүн формалык структурасы менен маанилик структурасы улуттук тил системасындагыдай түз, симметриялуу байланышта болбойт. Формалык түзүлүш менен маанилик түзүлүштүн асимметриялуу карым-катышы бүтүндөй текстке проекцияланып, семантикасынын татаалдыгын, кош пландуулугун шарттайт.

Көркөм тексттеги жеке алынган бирдиктердин да, жалпы тексттин да семантикасынын татаалдыгын, кош пландуулугун жогорудагы тексттин мисалында ачып берүүгө аракеттенип көрөлү. Текст, жалпысынан, пейзаждык мүнөзгө ээ болуп, фабулалык материалдын негизинде уюшулган. Анда чагылдырылып жаткан чындыктын көрүнүшү реалдуу. Мында конкреттүү сюжет – кышкы пейзаж жана ага ылайык ырааттуу берилген сүрөттөөлөр фактылык маалымат болуп саналат. Тексттин модалдуулугу да эч кандай күмөн саноону туудурбайт.

Тексттин мазмунун түзгөн фактылык маалымат монологдук формада берилгени менен, анда «мен» (лирикалык субъект) жана «белгисиз, кеңири адресат» реляциялык карым-катышы бар. Себеби лирикалык субъект өзүнүн ой толгоолорун, сүрөттөөлөрдү өзүнө багыттап жаткандай туюлса да, кеңири алкактагы адресаттарга: учурдагы окурманга, замандаштарына, келечектеги окурмандарга, деги эле бул текстти адекваттуу кабылдоого жөндөмдүү бардык адамдарга багыттаган.

Автономдук позицияда турган «Кыш жолдо» аталышы негизги текстке карата темалык карым-катышка ээ болуп, анын жалпы мазмунун шарттоочу милдет аткарат. Бирок бул аталыш семантикалык синкретизм белгисине ээ, мааниси диффузиялуу. Себеби аны ушул турушунда бир жактуу кабылдоого жана түшүндүрүүгө, чечмелөөгө болбойт: «кыш(+кы) же кыш(+ындагы) жолдо» маанисинде да, «жолдо бараткан кыш» маанисинде да кабыл алууга болот. Аталыштын маанисинин диффузиялуулугу, семантикалык жактан татаалдыгы – тексттин семантикалык түзүлүшүнүн татаалдыгын шарттоочу алгачкы фактор.

Адегенде, текстте берилген фактылык материалды талдоого алалы. Тексттин 1-сабагынын 1-сабы *Калды жер кардын алдында* бүтүндөй тексттин маанайын, мазмунун аныктоочу роль ойнойт деп айтууга болот. Ошону менен бирге эле, бул сап текстте ак темасын пайда кылат. Себеби кар ак түстө, кардын алдында калган жер да ак түскө ээ болот. 2-сап *Сай шашат боорун топчулап* метафоралык мааниге ээ жана 1-сапта айтылган ойду улантып, бекемдейт. *Жер кардын алдында* калса, *сай боорун топчулаганы* – демек, муздун алдында калганы деп кабылдоого болот. Бирок *сай* бүтүндөй тоңуп калбаганы, ал да кыймылда болуп, алга карай агып жатканы *шашат* аркылуу белгилүү болгон. Кыймылдын мааниси кийинки сабактарда берилген маани менен байланышта караганда, айкын болот. 3-саптагы *булуттай* салыштыруусу ак темасын улантат, себеби булут да ак түстө. Сабакта орун алган *булуттай элет айлында* деген салыштыруу, *сай шашат боорун топчулап, жолдор кошураат* метафоралары контексттин көркөмдүгүн, образдуулугун камсыз кылуу үчүн кызмат өтөгөн.

1-сбактын акыркы сабы жана 2-сбак текстте жаңы теманы, *жолго чыккан жолоочу* темасын пайда кылат. Бул тема *жолдор, узадым, алыстан барат жалпак там* аркылуу

туюндурулган. Демек, жолоочу (лирикалык субъект) текстте сүрөттөлүп жаткан көрүнүштөргө статикалык абалдан туруп эмес, кыймыл процессинде күбө болууда. Бул сапта сөздөрдүн инверсияланышынан *таң* логикалык акцентке ээ болуп, көңүлгө урунарлык мүнөзгө ээ. 2-сабакта *айнектерге* аныктооч болуп түшкөн *көзү бүтүйгөн* эпитети индивидуалдуу мүнөзгө ээ болуп, контексттин элестүүлүгүн арттырса, экинчи жагынан, өзүндө этнографиялык компонентти камтыган. *Айнектер көзү бүтүйгөн* башканын эмес, кыргыздын жалпак тамына таандык экенинен кабар берет жана бул ой ушул эле сабактагы *кыргыздын кышы* менен бекемделет. Демек, кыргыз жергесиндеги кыштын сүрөттөлүшү фактылык маалыматтын бир бөлүгү болуп саналат. Кыргызга тиешелүүлүк тексттин мазмунунда өзүнчө мааниге ээ.

3-сабакта *ак* темасы *Күрткүлөр күмүш жалы бар* аркылуу улантылган, бул жердеги байланыш логикалык түргө ээ. *Күрткү* кардан пайда болот, ал эми кар *ак*. *Күмүш* семантикалык жылышка кабылып, *ак* маанисине ээ болгон. Лирикалык субъектинин өзү кыймыл процессинде болуусу ал күбө болгон табият көрүнүштөрүн да кыймыл-аракетке келтирет: *күрткүлөр... көккө түйүлөт, мамылар... жүгүрөт*. Кыймылдын образы *күлүктөй* салыштыруусу жана *түйүлөт – жүгүрөт* уйкаштыгынын элементтеринин вертикалдык түрдөгү семантикалык байланышы менен да камсыз болгон. 4-сабакта *күн* темасы пайда болот, *Күндүн* инверсияланышы да бул бирдиктин өзгөчөлөнгөн акцентке ээ болушуна алып келген. *Ак* темасы *аптак гүл ачкан чийлер* аркылуу улантылган. Сабактын өзгөчө романтикалуу маанайын түзүүдө *чийлердин саамайы* бинардык метафорасы жана *сылагың келет* этишинин эмотивдик мүнөзгө ээ болуусу чоң роль ойногонун көрсөтө кетүүгө болот.

Бирок 4-сабакта орун алган лирикалуу, романтикалуу маанай, бейпилдик ассоциациясы 5-сабактын 1-2-саптары менен бузулат. Мындай таасирдин жаралышына аталган саптардын фонетикалык түзүлүшү түрткү берген, *ш, с, р* тыбыштарынын кайталануусу күтүлбөгөн, кескин кыймыл ассоциациясын жаратат. *Сагызгандын* ташымалга кабылышы, бир жагынан, ага эмфазалык мүнөз берип, логикалык акцентке ээ кылса, экинчи жагынан, эки сапты байланыштыруучу кызмат аткарган. Бул сабакта да *ак* темасы улантылат жана аны менен катар жаңы *кара* темасы пайда болот. Бул тема тике белгиленбесе да, *сагызган* жана *чачына ак бантик байлаган бадалдар* аркылуу баамдоого болот. Анткени *сагызгандын* сырткы түспөлү *ак* жана *кара* түстөрдөн турары белгилүү, экинчиси, метафоралык мүнөздөгү *бадалдардын ак бантик байлаган чачы* да *кара* темасын алып чыгат.

6-сабак бүт бойдон *ак* темасына арналып, ал апогейине жете сүрөттөлгөн. Жолоочу үчүн тегерегинде курчаган *аптак* жаратылыштын фонунда тагдыры да *ак*. *Актын* кайталануусу күчөтүү, бекемдөө, тактоо маанилерин туюндурган. *Акактай – ап-актай* уйкаштыктын элементтери катары вертикалдык семантикалык байланышка, субституциялык паронимдер катары да семантикалык байланышка киришип, *ак*, таза маанисин беришет. 7-сабактын 1-2-саптары *ак* темасынын кульминациясы болуп саналат, тексттин башынан бери келе жаткан *ак* темасы жыйынтыкталат. *Ак гана* эпанастрофа түрүндө кайталанышы 1-саптагы ойду 2-сапта улантуу, конкреттештирүү, ырастоо, бекемдөө, ошондой эле эки сапты байланыштыруу милдетин аткарган. Анын натыйжасында бул саптар өтө тыгыз семантикалык байланышка ээ болгон. Бирок бул саптарда буга чейинки сүрөттөөнүн, айтылып келе жаткан ойлордун логикалык ырааты бузулгандай, анткени пейзаждык сүрөттөөлөр нравалык-философиялык категорияларга өтүп кеткен. Ал эми тексттин эң акыркы эки сабы жалпы тексттин маанайына, мазмунуна коопшогондой таасир калтырат: кышкы пейзаж жана үстөмдүк кылып келе жаткан *ак* темасы күтүлбөгөн жерден *кара* темасы менен алмашат да, *мүрзө* темасына барып такалат. 5-сабакта пайда болгон *кара* темасы тексттин акырында күчөтүлгөн түрдө *Баары ак, а Ай капкара* контрастында орун алган. Мында *ак* менен *капкара* гана контрасттык мүнөзгө, антонимдик карым-катышка ээ болбостон, *баары* менен *Ай* да антонимдик

карым-катыш түзгөн. Ошондой эле *Ай* текстте буга чейин орун алган *Күн* менен контрасттык, антонимдик карым-катышка кирген.

Тексттин сыртына чыгып, даана көрүнүп турган фактылык маалымат, фабулалык материал мына ушундай. Көтөрүңкү романтикалуу маанайда, пейзаждык мазмунда келе жатып эле акырында маанайдын да, мазмундун да кескин өзгөрүп калышы түптүз жолдо келе жатып, капыстан мүдүрүлүп кеткендей таасир калтырат. Эмне үчүн? Биздин пикирибизче, автор бул текстти ушундай түрдө жаратуусунун, уюштуруусунун жана финалынын өзүнчө сыры бардай. Бүтүндөй тексттин идеялык концепти, семантикалык матрицасы көркөмдүк кудурети дал ушул бизди мүдүрүлткөн акыркы сабакта камтылган жана катылган, буга чейинки сабактарда сүрөттөлгөндүн бардыгы чогуусу менен акыркы сабакка, өзгөчө, эң акыркы эки сапка сиңирилип кеткендей. Анда, бул тексттин түпкү маанисин, негизги идеясын эмне түзөт?

Бул суроого жооп берүү үчүн талдоонун 2-баскычына өтүп, тексттеги подтексттик маалыматты табууга жана чечмелөөгө аракеттенип көрөлү. Подтексттик маалыматты аныктоонун ачкычы катары тилдик материал кызмат кылары белгилүү. Демек, подтексттик маалыматты текстте колдонулган тилдик бирдиктерден, тактап айтканда, алардын артынан издөө керек.

Алынган тексттин мазмунун түзгөн сүрөттөөлөр *таң* менен башталса, акыры *капкара Ай* менен же *түндү* сүрөттөө менен аяктайт. Фактылык жактан алганда, жолоочу таң аткандан түн киргенге чейин жүргөн жолунда күбө болгон көрүнүштөр мазмунду түзгөн. Бирок шарттуу алынган бул бир күндүк жол подтексттик терең маанини камтыйт. Ал – адамдын төрөлгөнүнөн (таң) көзү өткөнүнө (түн) чейинки өмүр жолу, тагдыры. Адамдын өмүр жолу жолоочунун бир күндүк басып өткөн жолуна сыйдырылган. Демек, тексттин башындагы *жол* темасы бекеринен киргизилген эмес. Адамдын өмүр жолу – бул тексттеги негизги подтексттик маалымат, аны бир топ жагдайлык подтексттик маалыматтар толуктаганын көрсөтүүгө болот. Алсак, *бут тийген жолдор кошкурат* конструкциясы метафоралык мүнөзгө ээ экени айкын, ал эми контексте метафоралык мааниси да семантикалык жылышка, өзгөрүүгө учурап, анын негизинде подтексттик мүнөзгө дуушар болгон. *Жолдордун бут тийгенде кошкурганы*, демек, ал жолдордун «үйрөтүлбөгөн, сыры билине элек, чалпоо» экенинен каймана кабар берет. Муну да чечмелесек, *бут тийгенде жолдордун кошкурганы* – өмүрдүн жаңы, сыры белгисиз барактарынын ачылып жатканынын кабары.

1-сабактагы *булуттай элет айлында* салыштыруусу семантикалык жылышка кабылып, терең подтексттик маалыматты камтыган. Адатта, *элет* жана *айыл* тилдик синонимдер болуп саналат, дээрлик көпчүлүк контексттерде биринин ордуна бири колдонулуу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Ал эми бул контексте синонимдик парадигманын түгөйлөрү изафеттик конструкциянын мүчөлөрү катары колдонулуп, функционалдык өзгөрүүгө учураган жана күчөтүү, тактоо маанисин туюндуруу милдетин аткарган. *Элет айылы* – демек, элеттин элети же айылдын айылы, башкача айтканда, чыныгы, карапайым, элеттин бардык белгилерин, өзгөчөлүктөрүн сактаган, калаанын таасири тие элек накта айыл. Анын *булуттай* деп сыпатталышы да актыгын же тазалыгын, нукуралыгын, ошондой эле бийиктигин туюндурат.

2-сабактагы *Түтүн* өтмө мааниге да, подтексттик мааниге да ээ. Түтүн оттон чыгат, от интенсивдүү жашоонун, кыймылдын символу болуп саналары маалым. Ал эми интенсивдүү, активдүү жашоо, кыймыл, негизинен, балалыкка, жаштыкка мүнөздүү. Демек, түтүн – буга чейинки өмүр жолундун, жашоондун изи, балалыктын, жаштыктын изи, *алыстап бараткан жалпак там* – балалыктын элеси. *Түтүндүн, жалпак тамдын* кошумча жана подтексттик маанилерине карым-катышта алганда, сабактын башындагы *Узадым* да семантикалык катмарланууга учураганын баамдоого болот. *Узадым* контексте балалыктан, жаштыктан, балалык-жаштык өткөн айылдан жөн гана алыстоо, узап кетүү эмес, кайрылгыс болуп кетүү маанилик боекчосун кошо камтыган. Балалык, жаштык артта узатып калып, улам өмүр өтүп, жол арбыган сайын мезгил да карматпай,

ылдамдыгын тездетери тууралуу ой каймана түрдө *мамылар зымырык куштай жүгүрөт* аркылуу туюндурулган. Бул метафоранын экинчи каймана мааниси – тынымсыз мезгил агымында бир орунда өзгөрүлбөс болуп катып калган эч нерсе болбойт, мезгил бардыгын өзгөртөт.

4-сабактагы *Күн* жана бул сабактын контекстиндеги ой да подтексттик маалыматты камтыйт. *Күн* – жарыкчылыктын, тирүүлүктүн символу. Анын *Ай* менен контрасттык, антонимдик карым-катышы тирүүлүк менен өлүмдүн карама-каршылыгын туюндурат. *Күн* тийип турганда, башкача айтканда, тирүүлүк жашоодо анын рахатын таткың келет, турмуштун жагымдуу моменттерине умтуласың. Бул ой «Сылагың келет самайын// Аппак гүл ачкан чийлердин» аркылуу каймана туюндурулган.

Тексттин 1-сабынан бери келе жаткан романтикалуу, көтөрүңкү маанайдын 5-сабактын башында *сагызган* менен бузулушу бекеринен эмес. Элдин салт болуп калган көз карашы боюнча, сагызган – кабарчы куш, жакшы менен жамандын кабарын айтып келет. Бул текстте да ал жолдо бейкапар келаткан жолоочуга алда-неден кабар берүү максатында киргизилген. Экинчиден, карга, таранчы же башка канаттуу эмес, сагызгандын тандалып алынышынын да символикалык мааниси бар. Өзүнүн контрасттык түсү аркылуу сагызган жолоочуга турмуш диалектикасын: ак менен каранын, төрөлүү менен өлүүнүн, өмүр менен өлүмдүн, жаман менен жакшынын, адилеттик менен адилетсиздиктин, тазалык менен ыпластыктын, бийиктик менен пастыктын биримдигин туюнтат.

6-сабакта жолоочу үчүн бардык тарабынан курчаган аппак пейзаждын фонунда *тагдыр да, жол да* ак, жөн эле ак эмес, *ап-актай*. Мына ушул бирдикте да семантикалык синкретизм, маанинин диффузиялуулугу орун алган. Анткени өзү орун алган бир эле контекстте *ап-актай* эки түрдүү түшүндүрмөгө ээ боло алат: «ак, аппак сыяктуу» деген салыштыруу маанисине жана «актай, таптаза, бопбош» маанисине. Бул контекст үчүн тиги же бул мааниси актуалдуу деп бөлүп көрсөтүү мүмкүн эмес, көрсөтүлгөн эки мааниси тең орундуу: бир жагынан, өткөн тагдыр, жол ак, таза, экинчи жагынан, келечектеги тагдыр, жол бош, белгисиз.

Жогоруда белгиленип кеткендей, тексттин 1-сабынан бери *ак* темасы улантылып келип отуруп, 7-сабакта кульминациялык чекке жеткен: *Азаптан сактайт ак гана, ак гана таза баарынан* деген саптардагы *ак* татаал семантикалык жылышка да, катмарланууга да, көп маанилүүлүккө да, подтексттик мааниге да ээ болгон. Дал ушул контекст *ак* сөзүнүн семантикасындагы бардык кошумча маанилерин, маанилик боекчолор менен ньюанстарды, өтмө жана метафоралык маанилерин бир бүтүнгө бириктирип, бул сөзгө өзгөчө мүнөз берген контекст болуп саналат. *Ак* ушул контекстте бардык тарабынан ачылып, түз да, өтмө да, метафоралык да, поэтикалык көмүскө да маанилери бир моментте актуалдашкан. Өзүнүн түстүк маанисине кошумча, *ак* бул контекстте төмөнкүдөй бир топ кошумча маанилерге ээ болгон:

- тирүүлүк
- жарыкчылык
- туулуу менен өлүүнүн синтези
- өмүр менен өлүмдүн синтези
- башталыш менен аякталыштын синтези
- адам абийири, ыйманы
- АК
- аруулук
- адам абийиринин, ариетинин тазалыгы
- адамдын жандүйнөсүнүн тазалыгы
- адамдын үмүт-максаттары
- келечектин белгисиздиги
- тирүүлүктүн улуулугу
- ажалдын улуулугу

Мына ушул маанилердеги *актын* фонунда *Ай капкара* (капкараңгы эмес) көрүнөт. *Ай* түндө чыгат, ал эми түн – өлүмдүн белгиси, өлүм *мүрзөгө* алып барат. Ошондуктан

жолоочу *капкара Айдын* алдында *мүрзөнүн жанынан* өтүп жатат, жөн гана өткөн жок, Адам болмушунун «туулмак бар – өлмөк бар» деген эң негизги, айныгыс мыйзамына жана ал мыйзамды эч бир тирүү жан буза албастыгына дал ушул моментте чындап көзү жетти.

Алынган тексттеги фактылык, подтексттик маалыматты, айрым экспресsemалардын семантикасынын татаалдануусунун, катмарлануусун, жылыштарын талдоонун натыйжасында бул тексттин идеялык концептине келели. Көркөм тексттин семантикасынын татаалдыгы, форма менен мазмундун асимметриясы дал ушул баскычта анык болот. Демек, буга чейин электен өткөрүлгөн материалды жалпыласак, автор кышкы пейзаж аркылуу төмөнкүдөй идеяны берген экен: адам жарык дүйнөгө төрөлгөн соң, өлмөк да бар, өткөн өмүрүң кайра кайрылбайт, өмүрүңдө кандай жолду баспа, анын акыры баары бир мүрзөгө алып келет. Бирок ошол жолуң ак болсун, абийириң, жандүйнөң, турмушуң, кылган иштериң таза болсун, ошондо сенин өмүрүңдүн акыркы таразасы болгон өлүм да ак болот.

Биздин пикирибизче, Ш. Дүйшеев адам баласын эзелтен түйшөлтүп келе жаткан түбөлүктүү темалардын бирин ушундай оригиналдуу формада чечип берген. Пейзаждык сүрөттөө аркылуу философиялык терең ойдун туюндурулуп берилиши, бир жагынан, автордун чеберчилигин, аналитикалык жана поэтикалык ойлоо менен чагылдыра билүү дараметин көрсөтсө, экинчи жагынан, поэтикалык көркөм тексттин семантикалык түзүлүшүнүн спецификасын көрсөтө алган.

Ырас, мындай семантикалык интерпретациялоодо субъективдүүлүктүн үлүшү бар экенин танууга болбойт. Балким, бул текст аркылуу автор таптакыр башка идеяны берейин дегендир, бирок ал идеяны ачык туюндуруп, «мына, билип алгыла» деп алдыга тартып койсо, бул текст көркөм текст болмок эмес. Негизи, кандай автор болбосун, көркөм тексттин семантикасын ар дайым эле окурманга жеткиликтүү кылууга умтулбайт. Демек, көркөм текст кандайдыр бир корголгон мүнөзгө ээ. «Коргоонун даражасына» жараша, бир эле текстти ар түрдүү реципиенттер тарабынан бир багытта, окшош интерпретациялоого да, ар түрдүү мааниде, ар түрдүү багытта интерпретациялоого да болот. Бул – көркөм тексттин семантикалык түзүлүшүнүн татаалдыгынын, семантикасынын спецификасынын далили. Бирок семантикалык талдоо, интерпретация кандай багытта, деңгээлде жүргүзүлбөсүн, төмөндөгү мыйзам ченем сакталышы талап деп ойлойбуз: 1) тилдик бирдиктердин семантикалык өзгөрүүлөрү, татаалдануулары, жылыштары кандай түрдө, кандай көлөмдө болбосун, ошол тилдик бирдиктин тил системасындагы негизги мааниси аркылуу аныкталышы керек, 2) көркөм текстти интерпретациялоодон келип чыккан бүтүмдөр, тексттин идеялык матрицасы, концепти объективдүү чындыктын жана адам болмушунун мыйзамдарына каршы келбеши, алардын чегинен чыкпашы зарыл.

Адабияттар

1. Усубалиев Б. Көркөм чыгармага лингвостилистикалык илик. –Бишкек, 1994.
2. Шайлообек. Арабадагы ыр - 2. –Бишкек, 2001.